

КОЦУР
Галина Георгіївна,
кандидат історичних наук,
доцент,
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
(м. Київ)

НАУКОВІ СТУДІЇ В. О. ГОЛОБУЦЬКОГО ПРО ГОСПОДАРСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАПОРОЖЦІВ ПЕРІОДУ НОВОЇ СІЧІ (1734–1775)

У статті розкривається значимість фундаментальних монографічних досліджень з історії козацтва В.О.Голобуцького, що відображають господарську діяльність запорожців у часи Нової Січі (1734–1775 рр.).

Ключові слова: В.О. Голобуцький, Україна, історія, запорізькі козаки, Нова Січ

В статье раскрывается значимость фундаментальных монографических исследований по истории казачества В.А.Голобуцкого, отражающих хозяйственную деятельность запорожцев во времена Новой Сечи (1734–1775 гг.).

Ключевые слова: В.А. Голобуцкий, Украина, история, запорожские казаки, Новая Сечь.

The article reveals the significance of fundamental monographs on the history of the Cossacks by V.O. Golobuts'ky that reflect the economic activity of Zaporozhians in times of New Sich (1734–1775).

Keywords: V.O. Holobuts'ky, Ukraine, history, Zaporozhian Cossacks, New Sich.

Персонологічна проблематика все активніше з'являється на шпальтах солідних наукових фахових видань. Саме через постаті, світоглядно-моральний портрет, особистості вчених, їх наукові студії, ми підходимо до розуміння висвітлення ними багатьох сторінок національної історії.

В сучасній Україні особливої актуальності набуває вивчення біографій, дослідницького поля вчених-істориків, які залишили помітний слід у вітчизняній

історіографії. До таких науковців відноситься доктор історичних наук, професор Володимир Олексійович Голобуцький (1903–1993) – відомий фахівець з історії козаччини та соціально-економічної історії України. Один з його учнів писав про свого вчителя: «Енциклопедичність знань, широта поглядів, багатогранність духовності, надзвичайна чесність і життєстійкість визначили велику гуманістичну місію його творчості, породили неповторність таланту як вченого, що прагнув об'єктивно досліджувати минуле свого народу» [5, с. 77].

На сьогоднішній день побачило світ єдине фундаментальне дослідження наукової та педагогічної діяльності В. Голобуцького, яке підготував фахівець-професіонал С. Юсов [6]. На одній із сторінок видання дослідник влучно написав: «В. Голобуцький жив і працював у складних (іноді, вочевидь жахливих) суспільно-історичних умовах тоталітарної доби. Сама його біографія і праці – свідчення вимушеного компромісу, на який він йшов, щоб мати можливість вивчати і викладати українську історію. Зовні здавалось, що вчений був одним з представників вихованої у комуністичному дусі радянської наукової інтелігенції, але джерела усної інформації свідчать, що це була здебільшого соціальна мімікрія українського патріота», науковець «тяжів до виявів українськості» [6, с. 16].

Наукова спадщина В. Голобуцького становить понад 200 праць. Серед них важливе місце займає трилогія з історії козацтва: «Черноморское казачество» (1956), «Запорожское казачество» (1957), «Запорізька Січ в останні часи свого існування 1734–1775» (1961). Його монографії з історії Запорозької Січі та запорозького козацтва написані на величезній джерельній базі, на неопублікованих архівних документах, які вперше введені до наукового обігу.

Цінність монографії В. Голобуцького «Черноморское казачество» [2], в основу якої покладено поглиблений варіант докторської дисертації, полягає у фундаментальності та масштабності джерельної бази, в акцентуванні значної частини уваги на соціально-економічному факторі. Перший розділ книги присвячений соціально-економічному розвитку земель Запорозького війська другої половини XVIII ст. Його параграфи подають важливу інформацію про

запорозьке козацтво в період Нової Січі, землеволодіння, зимівники і слободи, соціальний склад втікачів на Запоріжжя, соціальне становище запорозької сіроми, землеробство, скотарство, промисли, ремесло, торгівлю тощо. Науковець акцентує увагу на відсутності кріпацтва на Запоріжжі, особливостях господарського розвитку регіону.

Висновки історика вимальовують його концепцію про ранній буржуазний розвиток козацьких земель європейського півдня Російської імперії. Більш того, на думку вченого, занепад феодалізму та утвердження капіталізму не можна вивчати без особливостей соціально-економічної історії окремих регіонів, зокрема, тих, що пов'язані з козацтвом.

В. Голобуцький у книзі «Запорожское казачество» наголошував, що основною формою ведення господарства на Запоріжжі в період Нової Січі залишався зимівник (хутір) [1, с. 347]. Зимівник козацької старшини – це досить складне господарство. У ньому, поряд з тваринництвом (скотарством і конярством), існувало землеробство, а також підсобні галузі: бджільництво, рибальство, переробка зерна тощо.

Історик пише, що в зимівниках кошового отамана П. Калнишевського в 1775 р. (після знищення Січі) було описано 639 коней, 9 буйволів, 1076 голів великої рогатої худоби різного віку, 14045 овець і кіз, 106 свиней, 5 ослів. У зимівниках військового писаря І. Глоби – 336 коней, 889 голів великої рогатої худоби, 12463 овець і кіз, 86 свиней. У зимівнику полковника І. Гараджи – 43 коней, 167 голів великої рогатої худоби, 2700 овець і кіз [1, с. 348]. Загальна сума описаного майна П. Калнишевського офіційно визначалась у 38718, І. Глоби – 31267 й І. Гараджи – в 5830 крб. [1, с. 348].

В. Голобуцький стверджує, що часто зимівники заможних козаків були більшими від старшинських. Він наводить приклад листа козака О. Лати до кошового отамана П. Калнишевського, написаний під час російсько-турецької війни, який датується 31 січня 1772 р., де повідомлялося, що в його зимівнику, крім іншого майна, згоріло «хліба майже півтори тисячі чвертей» [1, с. 348]. Якщо прийняти чверть за 6 пудів, пише історик, то у О. Лати вогонь знищив

близько 9 тис. пудів зерна. У 1769 р. під час татарського набігу було спалено зимівник козака Шкуринського куреня І. Шморгуна. Пожежа знищила, крім будівель, необмолоченого хліба «кіп до п'ятисот» і двісті кіп сіна. У нього ж татари забрали 20 коней, 40 голів великої рогатої худоби і 700 овець. Збитки І. Шморгуна становили, за підрахунками запорозької влади, 1840 крб. [1, с. 349]. У козака Джерелієвського куреня С. Каплуна в зимівнику згоріло до 400 кіп хліба і до 200 кіп сіна; в козака Шкуринського куреня С. Майгури – 300 кіп хліба і 500 кіп сіна; у козака Переяславського куреня І. Голого – понад 300 кіп необмолоченого хліба, крім того, татари забрали з його зимівника 20 коней і 14 голів великої рогатої худоби. У козака Титаревського куреня А. Придатка у спаленому зимівнику знищено до 200 кіп необмолоченого хліба і 45 кіп сіна. В інших козаків (Орільська паланка), що постраждали, в кожному зимівнику згоріло від 100 до 300 кіп. В. Голобуцький підводить підсумок: в заможному козачому господарстві збір хліба коливався в межах від 600 (при 100 копах, рахуючи копу за 6 пудів) до 3000 пудів [1, с. 349].

У той же час, В. Голобуцький підкреслює, що зимівник тривалий час залишався переважно господарством скотарським, відповідно показником його розмірів є кількість рогатої худоби та коней. Із зимівника козака А. Придатка того ж 1769 р. татарами було викрадено 50 голів великої рогатої худоби, 70 коней, 300 овець; із зимівника козака Ірклівського куреня А. Губи – 50 голів великої рогатої худоби, 10 коней, 800 овець; із зимівника козака Канівського куреня Ф. Горюхи – 2 коней і 200 овець; із зимівника козака Поповичівського куреня Ф. Рудя – 4 коней і 5010 овець і багато ін. [1, с. 349].

Чималий інтерес для ознайомлення з господарством запорожця становлять наведені В. Голобуцьким дані про зимівник козака Копеловського куреня С. Носа за квітень 1773 р. У його зимівнику було 143 коней, 140 голів великої рогатої худоби, 900 овець [1, с. 349].

В. Голобуцький також пише, що «українські буржуазні історики», на кшталт Д. Яворницького, зображали зимівник у вигляді замкнутого, натурального господарства: все, що вироблялось у ньому, нібито споживалось

на місці – господарем зимівника та іншими його мешканцями. Історик не погоджується з твердженням Д. Яворницького, що запорозький козак за природою своєю «зовсім не торгаш», «із-за притаманного йому почуття товариства, більшу частину продукції відправляв на Січ та незначну долю залишав собі» [1, с. 350]. На думку В. Голобуцького, ця ідилічна картина немає нічого спільного з дійсністю. Вона ґрунтується на загальних ідеалістичних поглядах автора і повинна була переконати читача в тому, що серед запорозького козацтва панував «дух рівності та братства» [1, с. 350].

Насправді ж, твердить В. Голобуцький, у другій половині XVIII ст., у період Нової Січі, переважна частина продукції зимівників ішла на ринок. Зимівники у великій кількості збували коней, худобу, шерсть, шкіру, масло, хліб, рибу, сіль тощо. У 1763 р., наприклад, кошовий отаман П. Калнишевський продав чигиринському купцю В. Новицькому табун коней у 100 голів по 9 крб. за голову, а в 1765 р. йому ж – табун коней і стадо худоби на суму 1500 крб. Коні та худоба з господарства П. Калнишевського продавались і на більш віддалених ринках. У 1769 р. кошовий уклав договір з двома орловськими купцями, Дмитром і Євдокимом Немитовими, на продаж табуна коней у 250 голів. Якщо ціну коня (керуючись індексом цін на Запоріжжі того часу), веде розрахунки В. Голобуцький, взяти за 15 крб., то ця угода принесла отаману 3750 крб. У 1774 р. П. Калнишевський продав очаківським купцям 2000 овець, а в наступному році – 14000 овець (по 2 крб. за голову) [1, с. 351]. Прикладів торгівлі старшини кіньми та худобою історик наводить багато.

У 1761 р. отаман Корсунського куреня І. Швидкий продав перекопським купцям Ала Кай Аге і Джумане 500 овець. У 1767 р. козаки куреня Криловського Д. Куйчин і М. Височин продали хотинському купцю Дуваду 58 своїх коней [1, с. 351]. В. Голобуцький подає дані про продаж коней із Запоріжжя на уманському ярмарку, в Крим, для поповнення пруської кавалерії та ін. Пише історик і про продаж продукції тваринництва – шкіри, в тому числі підошовної, юхти, смушок, шерсті, сала баранячого та свинячого, сиру, масла, шинки, в'яленого м'яса тощо.

У часи Нової Січі активно розвивалось землеробство. Як зазначає В. Голобуцький, на значних площах Запоріжжя сіяли пшеницю, жито, ячмінь, овес, гречку, а також вирощували табак, кавуни, дині, різні овочі. Поширення набули садівництво та бджільництво. Із сільськогосподарських знарядь документи згадують плуг «із заліза», борони, серпи, коси, заступи та ін. У зимівниках полковника Пищмича, наприклад, у 1775 р. було описано 4 плуга, 10 серпів, 12 кіс, 2 заступа тощо [1, с. 352].

В. Голобуцький наголошує, що Запоріжжя задовольняло не лише свої потреби в хлібі, а й вивозило за його межі. Так, у 1772 р. козак Я. Лошака продав торговцю М. Соломону «муки житньої власного виробництва 122 чверті, кожна по 6 крб. 20 коп., пшеничної та пшона 38, кожна по 6 крб. 60 коп., всього 160 чвертей (тобто 1120 пудів. – Авт.), 4 діжки вина... за що отримав 10414 крб. 40 коп.» [1, с. 353]. У 1773 р., під час російсько-турецької війни, із зимівників у діючу армію йшло «вино, сало та інша провізія».

Історик В. Голобуцький називає головними робітниками в зимівниках молодиків (наймитів) з числа запорозьких козаків. У великих зимівниках трудилися десятки робітників. Так, у 1766 р. на Запоріжжі було до 4 тис. зимівників, у кожному з них нараховувалось від 15 до 50 осіб. Відомо з документів, що в зимівнику П. Калнишевського на р. Кам'янці в 1775 р. було 30 робітників [1, с. 354].

Цікаву інформацію про П. Калнишевського подає В. Голобуцький, зокрема, пише, що, перебуваючи в Петербурзі 1765 р., кошовий доручив наглядати за своїми зимівниками племіннику Йосипу Калнишевському – Кодацькому полковнику. У листі П. Калнишевського до свого родича йдеться про поновлення домовленості з наймитами на наступний рік. На звороті цього листа вміщено розрахунки « $44 \times 7 = 308$ ». Зрозуміло, що 44 молодики одержували за рік по 7 крб. [1, с. 356].

Крім того, історик подає дані про те, що у зимівнику військового писаря І. Глоби у 1769 р. працювало 13, а в 1775 р. – 18 робітників, у військового судді П. Головатого – 22 робітника [1, с. 356].

Цікавими є відомості, які розкриває В. Голобуцький, щодо робітників, які трудилися у старшини та заможних козаків Самарської паланки в 1775 р. Так, в 587 зимівниках тут було зайнято 1043 наймита. Іншими словами, на один зимівник припадало в середньому по два робітника. По Личківській паланці робітників було ще більше: в 49 зимівниках працювало 219 наймитів; тут у середньому на зимівник доводилося по 4-5 робітників [1, с. 356]. На сторінках книги В. Голобуцького знаходимо, що багато робітників отримували річну зарплату і проживали в господарів зі своїми сім'ями.

Кошовий П. Калнишевський у листі від 2 вересня 1770 р. зазначав, що заробіток на Запоріжжі можна легко знайти «коли не жнивами, то молотьбою в тамтешніх жителів, а швидше в козацьких зимівниках» [1, с. 357].

На думку В. Голобуцького великий запорозький зимівник періоду Нової Січі набував «все більш виразних рис буржуазного господарства» [1, с. 357].

Значного розвитку в період Нової Січі досягло землеробство та скотарство в слободах. Історик наводить важливі дані про Протовчанську паланку від 2 березня 1773 р. Із них дізнаємось, що у 8 її слободах у 119 козаків трудилося 153 найманих робітників [1, с. 359]. Відсутність кріпацтва, як пише дослідник, сприяла господарському росту Запоріжжя і більш швидкому розвитку тут нових, капіталістичних відносин [1, с. 360].

Подається інформація й про рибальство, яке займало важливе місце в економіці Запоріжжя. Розміри вивезення риби в часи Нової Січі, насамперед на Лівобережжя, були масштабними. Щорічно вивозилось «різної риби та солі возів четвертних тисячу п'ятсот» [1, с. 361]. Риба, а також ікра, риб'ячий жир у великих кількостях вивозились у центральні регіони країни, на Правобережжя та ін. Торгівля та лихварство становили додаткові джерела доходів заможного козацтва.

Проблема господарської діяльності П. Калнишевського широко відображена в іншій праці В. Голобуцького «Запорізька Січ в останні часи свого існування 1734–1775» [3]. Використовуючи численні архівні матеріали,

автор документально підтверджує та вводить до наукового обігу нові відомості щодо соціально-економічного розвитку Нової Січі.

Висвітлюючи питання про власність П. Калнишевського, історик вказує на володіння кошовим трьома зимівниками та такою ж кількістю млинів [3, с. 163]. Подавши опис зимівників, дослідник водночас наголосив на активній експлуатації козацькою старшиною сіроми, за рахунок якої вона зосереджувала в своїх руках та нагромаджувала значні кошти. Як приклад В. Голобуцький навів грошову суму, якою володів П. Калнишевський. Так, напередодні ліквідації Січі кошовому належало 47 403 крб. 95 коп. готівкою, а також ряд боргових записок від запорозьких козаків, які були знайдені під час опису майна кошового.

Говорячи про економічний розвиток Січі, історик пише, що природні багатства, сприятливі кліматичні умови відкривали широкі можливості для розвитку скотарства, землеробства й різних промислів [3, с. 71-72]. Тут стали відроджуватися здавна відомі форми господарювання.

Значне місце на сторінках книги відводиться висвітленню наступу Росії на запорозькі вольності. Мова йде про будівництво укріплень і розташування своїх залог на Запоріжжі. Так, у самому центрі запорозьких земель, за 2-3 км від Січі, в 1735 р. було споруджено Новосіченський ретраншемент «для утримання козаків у належному порядку», потім укріплення – Криловський і Орловський шанці та на р. Синюсі, у 1749 р. поселено 9 полків ланд-міліції на р. Орелі, в 1752 р. – фортецю св. Єлизавети та багато ін. У 1753 р. російський уряд встановив митниці в Переволочній і Кременчуці. В 1770 р. на півдні Запоріжжя згідно царського указу створювалась Нова Дніпровська лінія укріплень із семи фортець та інших споруд і мала простягатись від Азовського моря до Дніпра, що не лише супроводжувалось захопленням запорозьких земель, розоренням зимівників, а й становило пряму небезпеку для Січі. Скарги й прохання Коша Катерині II не брались до уваги. Спираючись на залоги, російські поміщики, що прибули з центральних районів країни, стали захоплювати запорозькі землі в Кальміуській та Самарській паланках [3, с. 112-113]. Тяжким наслідком

політики уряду щодо козацтва було: оточення Запоріжжя смугою укріплень і військових поселень, обмеження військової території, роздача запорозьких земель російським поміщикам тощо [3, с. 113].

Важливим у монографії є розділ IV «Запорізький зимівник», який проливає світло на господарську діяльність часів Нової Січі. В. Голобуцький пише, що зимівник як форма господарювання був дуже поширений на Запоріжжі і відігравав значну роль в економіці краю [3, с. 162]. Науковець розкриває особливості землеволодіння та землекористування, з'ясовує чисельність зимівників, згадує й про малі та маленькі хутори і хутірці, які розвивали своє господарство на Запоріжжі. Веде мову про дрібні, середні та великі зимівники. Старшинський зимівник, за твердженням історика, мав велике господарство, в якому поряд з тваринництвом (скотарством і конярством) розвивалось землеробство, бджільництво і рибальство, а також обробка зерна (млини, крупорушки) та ін. [3, с. 166].

Історик підкреслює, що володіти землею могли ті, хто мав засоби для заснування власного господарства. Причому, заможні козаки володіли іноді кількома зимівниками. Так, кошовому отаману П. Калнишевському в 1774 р. належало три зимівники на р. Кам'янці, в балці Водяній (50 км від Січі), другий – на р. Багатій, третій – біля слободи Петрівки на р. Інгульці. Двома зимівниками тоді ж володів полковник Гараджа: одним – в слободі Барвінковостінковській, другим – на Дінці. У військового писаря І. Глоби було три зимівники: на р. Самарі, Малій Тернівці й Базавлуці (70 км від Січі) [3, с. 163].

На прикладі зимівника П. Калнишевського у Водяній балці, який наводить В. Голобуцький, можна визначити розмір і характер господарства запорізького зимівника. Тут у 1775 р. було три хати, з яких перша – «панська», рублена, вкрита гонтом, з двох покоїв, з чотирма великими вікнами й скляною верандою («сінцями»), кількома «присінками», коморами; друга, для робітників, – укрита очеретом (в ній жило 30 робітників), з п'ятьма вікнами, і третя, також з очеретяним дахом, – майстерня, де «...портные всегда платья строят» [3,

с. 166]. У дворі зимівника стояло три великі комори, возовня – рублений хлів довжиною в 25 кроків (в ньому було 14 волових і 32 кінних вози), пташня, дві стайні (в одній із них було 32 стійла), два льохи, кузня з усім приладдям, вітряний млин тощо [3, с. 167].

З описів майна, поданих В. Голобуцьким, видно, що крім табунів і стад великої й дрібної рогатої худоби, в зимівниках П. Калнишевського було багато продуктів землеробства: жито, пшениця, овес, просо та ін. Взнявши копу жита, пшениці, вівса і ячменю за 6 пудів зерна, копу проса – за 10 пудів, а четвертину – за 6-7 пудів, дослідник визначає загальну кількість зерна, конфіскованого в господарствах кошового: жита – 1120, пшениці – 1055, ячменю – 1010, вівса – 476 і проса – 1350 пудів [3, с. 172].

В. Голобуцький пише й про зимівники середніх і бідних козаків: «В середньому зимівнику, основою якого була особиста праця самого господаря, звичайно бачимо одну або дві пари робочих волів, коня і кілька голів великої й дрібної худоби. Додамо, що посіви хліба... були майже в кожному зимівнику» [3, с. 187].

Не оминає дослідник і питання соціальної природи зимівника, з'ясовуючи широкі зв'язки зимівничанського господарства з ринком (внутрішнім і зовнішнім), характер соціальних відносин в самому зимівнику (насамперед, між його власником і робочою силою), висвітлюючи техніку землеробства на Запоріжжі.

Науковець пише не лише про отримання прибутків від продажу коней, худоби, продукції з власних господарств П. Калнишевським і його оточення, а й рядовими козаками. Так, дізнаємось, що козак Минського куреня І. Череп (раніше сам ходив по наймах) у 1767 р. купив зимівник і став господарювати. Невдовзі разом з іншим запорожцем Ф. Седенком ганяли в Прилуки на продаж своїх коней та рогату худобу. Козак Щербинівського куреня М. Кравець 30 липня 1757 р. отримав від полковника П. Кирилова проїзний документ на право прогону до фортеці св. Єлизавети табуна коней на продаж [3, с. 188].

У розділі «Запорізькі слободи» подаються дані про загальну кількість слобід на Запоріжжі в період Нової Січі, чисельність дворів у них, громад та розкриваються їх стосунки з паланкою і Кошем, землеволодіння.

Кіш піклувався про розвиток землеробства на Запоріжжі, особливо в слободах, і вживав заходів для того, щоб спонукати населення сіяти хліб та інші злаки. Таке піклування було помітним під час російсько-турецької війни 1768-1774 рр., коли питання про постачання запорозького війська власним хлібом і козацької кінноти фуражем дуже загострилося [3, с. 211]. Автор пише, що весною 1769 р. Кіш надіслав паланковим полковникам у Кодак, Самару, Протовчу, Орель та ін. заклик до всіх козаків і посполитих відновити польові роботи навесні, незважаючи на воєнний час. При цьому рекомендувалось збільшити посіви порівняно з мирним часом з тим розрахунком, щоб достатня кількість хліба надходила на продаж [3, с. 212].

Із розвитком землеробства було пов'язане і будівництво млинів. Наводиться для прикладу ордер Коша на будівництво козацьким полковником Г. Поповичем водяного млина на р. Дніпрі, нижче Старокодака, на порозі Звонецькому. В. Голобуцький подає дані про млини на 8 вересня 1774 р. Із 41 млина 2 належало кошовому отаману П. Калнишевському, 1 – військовому старшині В. Пишмичу, 5 – духовенству, 4 – козакам, 29 – посполитим. У 1775 р. П. Калнишевський мав уже три млини: один був «з борошномельним каменем і чотирма просяними штовхачами, другий – в трьох колах з двома борошномельними каміннями, а третій – з штовхачем на три ступи» [3, с. 213, 215].

Історик підсумовує, що за часів Нової Січі під впливом проникнення товарно-грошових відносин поглиблювалась майнова нерівність слобідського населення, виникали і розвивались нові, буржуазні відносини [3, с. 260]. Землеробське господарство мало тут сприятливіші умови розвитку.

Економічні особливості Запоріжжя в період Нової Січі В. Голобуцький розкриває в окремому розділі на прикладі таких галузей господарства, як рибальство, полювання, чумацький промисел, видобування солі, ремесло тощо.

Дослідник наголошує, що рибні промисли переважали на Дніпрі, Бузі, Калміусі та їх притоках, у дніпровських лиманах.

Деяке значення в економіці Нової Січі мало мисливство. Як зазначає науковець, козаки займались ним переважно ватагами, організаторами яких виступала заможна старшина. Про мисливство дізнаємось із листування між управителем колишнього гетьмана К. Розумовського Тульчанським і кошовим отаманом П. Калнишевським (під час першого керування Січчю), яке наводить В. Голобуцький. Мова йде про дичину (подається її перелік), яка замовлялась із Запоріжжя до гетьманського столу [3, с. 279].

В. Голобуцький у переробленому і доопрацьованому перевиданні книги (українською мовою) «Запорозьке козацтво» [4] наголошує на важливості відсутності кріпацтва на Запоріжжі, що сприяло господарському розвитку краю, утвердженню нових, буржуазних відносин. У його висновках наголошується, що «Запорожжя, оточене з усіх сторін феодалними країнами, становило вільний острів, де панували передові форми соціально-економічних відносин. І тому в міру просування Російської імперії на південь дві різні соціальні системи неминуче повинні були зіткнутись» [4, с. 504].

У розділі XIV «Нова Січ» історик значну увагу приділяє розвитку торгівлі. На запорозьких базарах (у передмістях Січі та паланках) йшла активна торгівля як місцевими, так і привозними товарами: «Тут десятками стояли «торгові будки», лавки і шинки. Існували цілі торгові ряди, як наприклад крамний, хлібний тощо» [4, с. 504]. Наводяться дані про обіг коштів крамних лавок. Так, зокрема, автор пише: «З лавки новокодацьких крамарів Олекси і Григора Баранчикових 1771 року було украдено 500 карбованців сріблом... 1760 року козак Джереліївського куреня П. Купка ходив до Калміуса з двома валками «сукон на продаж». Свій крам Купка оцінював у 233 карбованці» [4, с. 505]. На основі документів внутрішніх запорозьких митниць історик подає картину того, чим торгували на січових базарах: «із металів і металевих виробів: листове біле залізо, мідь проста і «дощата», свинець, олово, ртуть, баняки (казани з чавуну), залізні заступи, коси, гвіздки, шила тощо; з тканин: різні сукна, полотна,

китайка; одяг; ювелірні вироби: каблучки, сережки тощо; шкіри; зброю: рушниці козацькі і «павлівські»; з предметів домашнього вжитку: сковороди залізні, ложки, чарки кришталеві, папір, люльки, чубуки; хліб, цукор, перець, тютюн, горілку, вино; ліки: камінь синій і червоний, сірка горюча, скипидар, камфора, ладан тощо» [4, с. 505]. Величезна кількість товару завозилась із інших країн. Науковець, посилаючись на джерела, пише, що на Січ прибуває різна кількість суден: іноді 5, іноді 8, а іноді й 10. Найчастіше це турецькі та грецькі судна. Східні крамарі привозять на Січ шовкові тканини, коштовну зброю, вина, рис, сливи, виноград, родзинки, інжир, фініки, ріжки, мигдаль, лимони, горіхи тощо [4, с. 505].

Значну увагу В. Голобуцький приділяє господарській діяльності запорозької старшини в часи Нової Січі. Для кращого уявлення про господарство заможного запорожця історик описує зимівник полковника Гараджи з Барвінкової Стінки. У 1775 р. там був великий господарський дім, дві хати для робітників, куховарня, млин «на два кола» з сукновальнею, 3 комори, 4 загороди і хлів для худоби, конюшня, сінник, шинок (з двома кімнатами і сінями), солодовня, пивниця, льодовня. Зимівник був огорожений частоколом. З сільськогосподарських знарядь там були: 3 плуги «з лемехами і череслами», коси, сокири тощо. За садибою росла пшениця (1 загорода), жито (2 загороди), по одній загороді ячменю, вівса, гречки й «різної городини», а також баштан (2 загороди кавунів і динь). Кількість зібраного збіжжя в господарстві: 68 кіп пшениці, 95 кіп жита, 55 кіп ячменю, 21,5 копи проса, 38 кіп вівса. Поблизу зимівника на річці Донці стояв млин «на три кола» (де було 802 чверті, тобто близько 900 пудів, борошна і збіжжя) [4, с. 506].

Серед головних причин ліквідації Запорозької Січі В. Голобуцький називає рядки з указу Катерини II від 3 серпня 1775 р. про те, що економічна незалежність, «заведення власного хліборобства», сприяли «створенню посеред вітчизни області цілком незалежної», що становило загрозу та було найстрашнішим злочином перед Російською імперією [4, с. 538]. Нарешті,

соціально-політичний устрій Січі, на думку цариці, був протиприродний і суперечив державному ладу імперії.

Таким чином, В. Голобуцький став провідним радянським істориком-козакознавцем, інтерпретатором історії козаччини в УРСР. Погоджуємось з висновками С. Юсова про те, що науковець, захищаючи українську складову в офіційному образі історії України, вдавався до тактичної мімікрії, камуфляжу, приховування поглядів. Наукові студії В. Голобуцького з козацької історії мають не лише науково-практичне, а й суспільно-громадське значення. Трилогія вченого, за твердженням сучасних історіографів, відіграла важливу роль у формуванні суспільного погляду на унікальність, самотність, окремішність козацької історії українського народу.

Список використаної літератури

1. *Голобуцький В. А.* Запорожское казачество / В. А. Голобуцкий. – К. : Госполитиздат УССР, 1957. – 462 с.
2. *Голобуцький В. А.* Черноморское казачество / В. А. Голобуцкий. – К. : Изд-во АН УССР, 1956. – 415 с.
3. *Голобуцький В. О.* Запорізька Січ в останні часи свого існування 1734–1775 / В. О. Голобуцький. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 414 с.
4. *Голобуцький В. О.* Запорозьке козацтво / В. О. Голобуцький. – К. : Вища шк., 1994. – 539 с.
5. *Михайлина П.* Видатний український історик ХХ століття (до 100-річчя від дня народження В. О. Голобуцького) / П. Михайлина, А. Федорук // Буковинський журн. – 2005. – № 1. – С. 77–83.
6. *Юсов С.* Історик Володимир Голобуцький (1903–1993): життя, наукова і педагогічна діяльність / С. Юсов. – К. : НАН України, Ін-т історії України, 2011. – 336 с.